

Kalbininko dr. Antano Smetonos kalba, pasakyta dešimtuosiuose Spaudos pusryčiuose

Signatarų namai, Vilnius (Pilies g. 26)
2013 m. gegužės 7 d.

Spaudos atgavimo, kalbos ir knygos dieną Seimo Lituanistikos tradicijų ir paveldo įprasminimo komisijos surengtuose dešimtuosiuose Spaudos pusryčiuose kalbininkas dr. Antanas Smetona pasakė kalbą.

Dešimtieji Spaudos pusryčiai. Nuotraukoje: kalbininkas dr. A. Smetona, 2013 m. Kalbos premijos laureatas Gintautas Grigas (trečias iš kairės), Seimo Lituanistikos tradicijų ir paveldo įprasminimo komisijos sekretorius dr. Andrius Vaišnys (penktas iš kairės), Seimo Pirmininko pavaduotoja, komisijos pirmininkė Irena Degutienė. Seimo kanceliarijos (aut. O. Posaškova) nuotr.

Dr. A. Smetonos kalbos apmatai:

„Budėk!

Paprasti dalykai dažnai netikėtai pasirodo esantys patys įžvalgiausi, protingiausi, racionaliausi. Šiandieninėje balsų kakofonijoje – nuo vyriausybių pasimetusio ir prieštaringo lemenimo ir eurooptimistų, lyg geležėlę radusių, džiūgavimo iki bekompromisių patriotų, gėjų eisenų ir antifų kandžiojimosi, nuo verslo ryklių įnirtingo pinigų kaupimo iki nusivylusių ekonominių bėglių evakuacijos – vargu ar patys besusigaudome kur einame, ko norime, kodėl apskritai čia esame ir kas esame. Todėl šiomis dienomis, bevartant spaudą, sprendžiant kasdienes gyvenimo bei darbo problemas ir mąstant, ką galima pasakyti įsivaizduojamai auditorijai (kurią dabar akivaizdžiai matau) Spaudos atgavimo, kalbos ir knygos dienos proga, visai atsitiktinai į regos lauką pateko paprastutis, primityvus skautų pasisveikinimas „Budėk!“ O gal iš tiesų vaiko lūpomis teisybė bylo? Ne veltui juk sakoma, kad mes žmonėmis esame tik tiek, kiek mummyse, suaugusiuose, lieka vaikiškumo. Galbūt būtent šis paprastas šūkis ir yra šiandienos kelias, galimas mums visiems – Lietuvos tautai. Kodėl taip pasirodė?

Šiandien Spaudos atgavimo, kalbos ir knygos diena. Trumpiau įpratome vadinti žurnalistų arba spaudos diena. Nieko keisto – ką tik, gegužės trečiąją, minėjome Pasaulinę spaudos laisvės dieną. Kaip visa tai susipynė! Čia ir mūsų unikali istorinė patirtis (nuoseklus ir logiškas spaudos lietuviškais rašmenimis atgavimas), čia ir Gutenbergo neprilygstamas išradimas (leidęs ir lietuviškai knygai išvysti pasaulį), čia ir mūsų kalba (stebuklingai išlikusi kaimo pirkiose ir šiandien tarpstanti visose mūsų gyvenimo srityse), čia ir esminis spausdinto žodžio gyvenimo principas – spaudos laisvė. Visa tai TIESA ir BUVIMAS. Bet... Prisimenu (ir tikriausiai daugelis mano bendraamžių prisimena) tokias nesenas praėjusios epochos šventes, minėjimus, paradus, per

kuriuos ne tik melas ir veidmainystė liejosi. Buvo ir teisingų žodžių. Bet tuo niekas netikėjo (kaip mikėmis melagėliais). Tai buvo tik tuščias varinių triūbų skambesys. Ar mes, praėjus jau dviem dešimtmečiams po nepriklausomybės atgavimo, netampame tokie patys. Gal visi šie skambūs žodžiai (knyga, spaudos laisvė, spaudos atgavimas, kalba) jau tampa tradicinėmis, kartojamomis per šią šventę klišėmis, dar prisimenamomis per rugsėjo pirmąją, žurnalistų dieną, gimtosios kalbos dieną, knygnešio dieną, bet, deja, jau nieko nereiškiančiomis, nebeužgaunančiomis mūsų sielos gelmių. Tai tapo mūsų kasdienybe. Rutina. Kas nors pasakys, greičiausiai taip ir turi būti. Ramiam, kūrybingam buvimui, nepermainų laikams tai būdinga. Bet kaip nuo tokio gyvenimo apsaugoti sielą nuo rambėjimo ir dvasių nuo aptukimo?

Kad Danų karalystėje ne viskas taip, kaip turi būti, ženklų ilgai ieškoti nereikia. Negali sakyti, kad šiandien lietuvių kalbai yra kaip nors blogiau, nei buvo per pastaruosius penkis šimtus metų. Ir tai labai nesunku įrodyti – paimkime atskirai skirtingas gyvenimo sritis, kuriose funkcionuoja lietuvių kalba, ir palyginkime, kas darėsi 16, 18, 19, 20 amžiuose ir dabar. Taip pat palyginkime kalbos raidos etapus – nuo „Bromos atvertos ing viečnostj“ iki „Silva rerum“, nuo Dionizo Poškos ir Simono Stanevičiaus iki Justino Marcinkevičiaus ir Marcelijaus Martinaičio. Nepalyginami dalykai. Ir mūsų laikų naudai. Lygiai taip pat negali sakyti, kad spaudos darbuotojui trūksta laisvės. Nuo iš esmės nelegaliai leistų, bet visiškai necenzūruojamų „Auszros“ ir „Varpo“ ar klaipeidiškės „Lietuviškos ceitungos“ iki šiuolaikinių didžiųjų elektroninių dienraščių ar blizgiųjų žurnalų, ar paribio „pletkų“ leidinukų. Žurnalistas visada buvo ir yra laisvas pasirinkti – noriu rašau angliškai, noriu lietuviškai, noriu visai nerašau; ką noriu, tą rašau. Stop. Bet juk už vieną rašliavą moka pinigus, už kitą nemoka, už trečią į teismą tempia. Žurnalistas irgi žmogus, kodėl jis turi rinktis tik skurdžią duonos kriauklę arba teismą, kai gali užsitemti ir pyrago su sviestu. Girdėjau tokį pokštą – absoliuti spaudos laisvė esti tik tada, kai esi spaudos priemonės savininkas. Tai graudus pokštas, bet, deja, iš gyvenimo. Ir svarbiausia – o kur čia spaudos laisvė?!

Lietuvių kalbos laisvas tarpsmas irgi įgyja keistas formas. Staiga paaiškėja, kad mokinių raštingumas tragiškas, o mokiniai apskritai neskaito knygų (matyt, ir laikraščių). Nors PISA tyrimas rodo visai ką kita – pagal mokinių raštingumą esame vienoje gretoje su Izraeliu, Austrija ir Liuksemburgu. Kuo bloga kompanija?! Tarmių metai – intencija labai graži, bet ar pagalvota, kur sukame taip puoselėtą bendrinę kalbą. Juk tarmių ir bendrinės kalbos gyvybinė erdvė ta pati. O ką darysime su visokiomis *jupikėmis, krūzais, torielkomis, misliais, zababonais, lenciūgais, cibuliais, pečiais, razumais, kvoldais* ir dar begale barbarizmų, visiškai natūralia tarmių savastimi. Kaip kovosime su slaviška ir vokiška sintakse? Norminsime tarmes? Bet juk tada jos bus nebe tarmės! Dar keistesnis už tarmių metus siūlymas įrašyti lietuvių kalbą į UNESCO nematerialaus paveldo sąrašą, lyg mūsų kalba būtų ne viena iš 10 proc. geriausiai besilaikančių pasaulio kalbų, o kaip kokia nykstanti indėnų ar kokių tolimų salų neįprasta švilpiamoji čiabuvių kalba. Tiek to, tai atskirų žmonių neišmanymas, bet ką reiškia kreipimaisi į Seimą ir Vyriausybę „Daugiau dėmesio teisinei lietuvių kalbos apsaugai“ (2007), „Reikalavimas ginti Lietuvos Respublikos valstybinę kalbą ir teritorinį vientisumą“ (2012) ir pan., kuriuos pasirašo tūkstančiai, taip pat ir intelektualai. Dar paskutinis mitingas „Už mūsų kalbą, tautą ir valstybę“. Ačiū Dievui, negausus. Bet aš kažko nesuprantu. Kas puola, kur puola, kodėl puola, nuo ko ginti?

Įdėmiau pasiaiškinus (ir dar paskaičius vieno filosofo išvedžiojimus internetiniame dienraštyje), vaizdas aiškėja – puola lenkai, ginkimės. Bet ar tai civilizuota šneka? Nori mušti šunį, lazdą visada rasi. Tai tinka tiek lietuvių, tiek lenkų mušeikoms. Bet juk problemų esmė visiškai ne ta, kokią bando gromuloti ir vieni, ir kiti. Užsienietiškų pavardžių rašyba – Europos tautos jau seniai išsprendė šį klausimą, o Lietuvos šviesuoliai (nuo V. Kudirkos iki J. Marcinkevičiaus) tam

neprieštaravo. Tai atspindėta tiek akademinėje „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje“, kurioje parašyta, kad svetimvardžiai gali būti rašomi su įvairiomis lotyniško pagrindo raidėmis, tiek Valstybinės lietuvių kalbos komisijos šešiasdešimtajame nutarime, kuriame pasakyta, kad lotyniško pagrindo svetimvardžiai rašomi originaliai informaciniuose tekstuose, o leidiniuose vaikams adaptuojami. Ar čia su tuo dabar reikia kovoti? Gramatikas tiria ir rašybą nustato kalbininkai, o ne valdžia ir ne minia. Caesar non supra grammaticos. Moteriškų pavardžių be priesagų rašymas – tai moterų teisių ir baltiškos įvardijimo tradicijos reikalas (ir vėl – nei valdžios, nei minios). Kita vertus, sukėlus audrą vandens stiklinėje ir pakilus į „paskutinę lemiamą kovą“, miške nebematome medžių. Nežinia kam čia naudinga visas šias problemas sumesti į krūvą, bet juk svetimkalbiai gatvių ir geografinių vietovių pavadinimai iš esmės keičia Lietuvos lingvistinį kraštovaizdį, todėl ir sprendžiami visiškai kitaip nei asmenvardžiai. Čia kalba eina apie senąsias baltiškas žemes, o ne lietuvių okupuotas – tai esminis sprendimo raktas lyginant su kitų šalių geografinio įvardijimo tradicijomis. O kur dar tautinių mažumų chartija, kuria skaito kiekvienas iki jam patinkančio ir tinkančio kablelio! O kur dar mokyklos nepabaigiamos reformos, kuriomis, atrodo, viskas daroma kad nieko nesidarytų – dvidešimt metų nesugebame įvesti deramo lietuvių kalbos, kultūros ir istorijos mokymo tautinėse mokyklose.

Taigi, verdama košė iš velnio miltų. Ką čia veikia mūsų žurnalistai. Geriausiu atveju – eina iš paskos, atspindi buvusius įvykius. Analizės, analitikos – nerasta. Suprantu, kad tam gal kartais ir išmanymo pristingama, gal kartais ir lengvesniu ar sotesniu keliu nueinama. Iš tiesų žmogus nuo laikraštienos jau pradėdi pavargti – žurnalistikos ten gal tik dešimtoji dalis, o šiaip kas ką nusipirko, kur ir už kiek atostogavo, kodėl Zvonkė apdraskė Mią (gal atvirkščiai), kokiomis pozomis geriau mylėtis ar išvis geriau to nedaryti, kokius pyragėlius kepti, nuo kokių uogienių prostata pagyja, o nuo kokių vaikai genijai bus ir panaši šlamštiena. Ir tai ne geltonojoje ar blizgiojoje spaudoje. Tai pagrindiniuose dienraščiuose. Taip, tauta tai skaito ir už tai moka pinigus. O kur misija, kur atsakomybė už žodį? Ir tai ketvirtoji valdžia?!

Šiandien, prisimindami ko susirinkome – Spaudos atgavimo, kalbos ir knygos diena – paklauskime savęs, kodėl visa tai darosi ir kodėl klajojame kaip tie žydai po dykumą jau per dvidešimt metų. Kuo skiriasi dabartinė mūsų epocha nuo kitų. Prisiminus tarpukario istoriją, 19-ojo amžiaus pabaigą–20-ojo pradžią, net sovietmetį – esminis skirtumas akivaizdus. TAUTINĖS IDĖJOS NEBUVIMAS. Kaip uždegdavo žmones „Mes be Vilniaus nenurimsim“! Paskui partizanai į miškus patraukė su nepriklausomybės idėja, kuri nors ir aiškiai neartikuluota, vis tiek ruseno mummyse iki pat devyniasdešimtųjų. O dabar? Stojimas į Europos Sąjungą – tai apskritai susiplovė su tautine idėja; buldozeriais stumta atominė – irgi ne pagrindas vienyti. Ar mūsų intelektualinis elitas šiandien pajėgus pasiūlyti ją. O gal net atvirkščiai – pagautas europinių tautinių valstybių nykimo idėjų apskritai nemato tautinės idėjos prasmės. KALBA – KAIP TAUTINĖ IDĖJA ir tautos vienijimo priemonė. Gal ir nieko, bet juk melu ir smulkiomis intrigomis ši idėja jau teršiama, nuo jos nemenka dalis žmonių atstumiami. Be to, dabartinėmis sąlygomis ne kalbos saugojimas ir gynimas, o plėtojimas, kuo platesnis vartojimas, kalbinė kūryba yra varomoji, pozityvioji jėga. Ir apskritai apkasų pozicijos – pralaiminčiojo pozicijos. Dar be to, dalis intelektualų šią idėją atiduoda marginalams – tai irgi neprideda jai patrauklumo.

Kas mums belieka? Budėti – sergėti, žiūrėti, būdrauti, puoselėti (Lietuvių kalbos žodynas). Lyg ir visi su tuo sutinka, bet kuo realiai tai pavirsta:

Baltarusiškas troleibusas „Vytautas“, o lietuviškas – „Amberis“? Viešojo maitinimo įstaiga „Čili kaimas“ virsta „Čili Forest“? „Lietuvos paštas“ ar kažkoks išsigimžodis „Paypost“? Parduotuvė „Saulutė“ ar „Market“. Ūkio ministrė atšauks reikalavimą firmas vadinti lietuviškai ar ne? O juk tai

nei tų, kurie priėmė, nei tų kurie ruošiasi atšaukti reikalas. Ir ne jų galia, nes kas trukdo užregistruoti įmonę Seinuose arba Rygoje? Ir ten tikrai jokių lietuvių kalbos reikalavimų nebus. Vadinasi, visi šie reikalai ne problemoms spręsti, o pačiai idėjai menkinti. Diplominį darbą studentas rašys lietuviškai ar angliškai? Vakar vakaro žurnalistinis perlas – „kalbą saugoti palikime kalbininkams“. Kas nuo mūsų priklauso? Jei budėsime – daug kas. Ir neteisūs verslininkai, aiškindami, kad prekė ir jos pavadinimas susiję sėkme. Tai puikiai paneigia pasaulinio garso gitarų gamybos prekės ženklas „Zemaitis“. Viskas yra mūsų galvose, viskas eina iš mūsų auklėjimo, viskas iš mūsų tautinio susipratimo, iš šeimos ir mokyklos. Budėkime, ir visa tai po truputį sugrįš į savo vietas.

Todėl, mieli bičiuliai, kalbos, o su ja ir knygos bei spaudos likimas – mūsų rankose. Šiame kalbos ir lietuviybės puoselėjimo, ugdymo kelyje nuolat teks rinktis:

gyva ir nuolat kintanti kalbos versmė AR negyvų kalbų hegzetrai

kasdienio gyvenimo įrankis AR Rumšiškių eksponatas

modernioji lietuviybė AR 19-tojo amžiaus gedėjimas

pagarba, meilė savo kalbai, kultūrai AR keliaklupsčiavimas prieš svetimus

Šių pasirinkimų niekas už mus nepadarys. Tam reikalingas protas, smalsumas, drąsa, neabejingumas, meilė savam kraštui ir savo kultūrai. Tam privalome BUDĖTI. Todėl didžiausias pavojus kalbai ir apskritai lietuviybei – mes patys. BUDĖKIME!“